

СТАТИИ

Иван КАТАРЦИЕВ

КОМУНИСТИЧКОТО ДВИЖЕЊЕ ВО МАКЕДОНИЈА И ДЕЈНОСТА НА КПЈ ДО ОБЗНАНАТА

По повод педесетгодишнината од оснивањето на КПЈ

БРЗИОТ РАЗВОЈ на комунистичкото движење во Македонија непосредно по Првата светска војна е резултат од последиците од војната, од влијанието на Октомвриската револуција, политичко-економските прилики и општествените односи поставени врз национални и класни спротивности. Меѓутоа, и покрај важноста на овие фактори, не е можно да се сфати и уште повеќе да се објасни широчината на политичкото влијание на комунистите врз широките работнички маси на македонскиот народ, на групирање на тие маси зад Комунистичката партија при општинските и парламентарните избори ако објаснувањето се бара само во конкретните историски прилики, со еден збор — ако се изгубат од вид традициите на социјалистичкото и работничкото движење во Македонија. Овие традиции добиваат своја специфична тежина кога ќе се поврзат со прашањето за ослободувањето на Македонија, т.е. со националниот проблем.

Социјалистичкото и работничкото движење во Македонија има релативно поразвиена традиција. Првите македонски социјалистички асоцијации се јавуваат кон крајот на XIX век. Во почетокот на XX век се јавуваат и првите работнички здруженија, т.е. се јавува синдикалното движење.

Со победата на Младотурската револуција од 1908 година, во сите поголеми градски центри во Македонија се формираат социјалистички друштва: „Класно единство“ од Велес¹⁾, „Класно сознание“ во Битола, односно социјалдемократски организации во Солун, Скопје итн. Македонските социјалисти издаваат два весника: „Работническа искра“ и „Социјалистичка зора“. Во декември 1910 година на конференцијата во Солун е направен обид за обедину-

¹⁾ Зографски Данчо, За работничкото движење во Македонија до Балканската војна, Скопје 1950, 219, 225.

вање на социјалистичките групи и организации во Македонија во единствена социјалдемократска партија во Турција, односно во Македонија.²⁾ Претставниците на социјалдемократските организации земаат учество на Првата балканска социјалдемократска конференција од 25 до 27 декември 1909 година во Белград, итн.

Со избувнувањето на балканските војни и поделбата на Македонија, во Букурешт му беше нанесен удар на социјалистичкото движење на Македонија. Меѓутоа, ова не значи дека движењето беше и уништено. Достатно беше да се создадат минимални услови за политичка работа, па активноста на социјалистите да дојде до израз. Така, на пример, во периодот меѓу балканските и Првата светска војна, по повод прославата на 1 мај 1914 година во Скопје, а малку подоцна и во Велес, беше обновена работата на партиската и синдикалната организација.³⁾ Но, со избувнувањето на империјалистичката војна, нивната активност беше одново прекината.

Македонското социјалистичко движење се создава напоредно со појавувањето на македонското национално револуционерно движење. Македонската социјалистичка група уште во почетокот од својата работа зазема активен и позитивен однос спрема национално-револуционерното движење. Почетната точка на ваквиот однос на македонските социјалисти е сознанието дека без ослободена Македонија од постојниот општествено-политички систем во Турција е невозможен развој на општествените процеси во неа, во конкретниов случај — борбата за социјалистички општествени односи. Поради тоа, своите настојувања за проширување на социјалистичките идеи македонските социјалисти функционално ги сврзуваат со борбата за ослободување од турското ропство. Тие не само што одблиску го следат развојот на национално-револуционерното движење, туку и активно дејствуваат врз формирањето на неговата идејно-политичка физиономија. Своето внимание го сконцентрираат во две насоки: заштита на борбата на македонскиот народ од странските шовинистички аспирации, активна работа за демократизација на Револуционерната организација. Во „Отвореното писмо до македонските револуционери“ во 1898 година сами ги формулираат своите концепции за практичното конституирање на идната македонска држава кои се засновуваат врз федеративни начела и врз најшироки демократски основи.

Со својата принципиелна работа македонските социјалисти добиваат многу симпатизери во револуционерното движење и воспоставуваат најтесни врски со истакнатите раководители на Организацијата. Тоа им овозможува на својата конференција, од 3 јули 1900 година во Крушево, да побараат вклучување во револуционерното движење како група⁴⁾, што беше и прифатено.

²⁾ Исто, 236.

³⁾ Одбрани статии за работничкото и социјалистичкото движење во Македонија (1895—1914) Скопје 1962, 240, 243.

⁴⁾ Зографски Данчо, ц. д., 137, 138.

Со влегувањето во Револуционерната организација, македонските социјалисти добиваат шанса за ширење на социјалистичките идеи и за практично приложување на својата државотворна програма. И тие оваа шанса не ја пропуштаат, нивна заслуга е создавањето на Крушевската република од Илинденското востание во 1903 година. По востанието, социјалистичките идеи добиваат уште поголемо право на граѓанство во револуционерното движење. Тие се идејни творци на неговото лево крило. Нивната заслуга е револуционерното движење по илинденскиот период да не се обезличи во шовинистички расправи, држејќи го постојано отворено спрема прогресивните револуционерни движења на своето време. Најдобар доказ за тоа е влијанието на Руската револуција од 1905 година⁵⁾, и уште повеќе — влијанието на Октомвриската социјалистичка револуција.

Влијанието на Октомвриската револуција врз ширење на комунистичкото движење во Македонија

Избувнувањето и победата на Великата октомвриска револуција во 1917 година, нејзините идеи и принципи за мир без анексија и контрибуција, за правото на нациите и народите на самоопределување, не само што паѓаат на веќе подготвената почва во Македонија, туку го активираат проблемот и со нова сила. Тој постепено престанува да биде само проблем на заинтересираните држави и дипломати. Македонскиот проблем сè повеќе станува проблем на македонскиот народ, на македонските субјективни сили. Во тој поглед дејствуваат повеќе фактори; создадените традиции и стекнатото искуство во претходниот развој на социјалистичкото и работничкото движење во Македонија, богатите револуционерни традиции и, се разбира, конкретните реални историски услови во кои беше поставена Македонија. Со својата победа Октомвриската револуција на тие традиции, на левите сили на македонското револуционерно движење им дава нови импулси, им отвора нови перспективи, им внесува нови содржини. Октомвриската револуција длабоко одекна меѓу масите на мобилизираните Македонци кои присилно служеа во армиите на двете меѓусебни завојувани сили — Бугарија и Србија, и беа принудени да војуваат сами против себеси. И во српската и во бугарската војска на Солунскиот фронт доаѓа до незадржливо ширење на влијанието на Октомвриската револуција.

Особено беше големо влијанието на Октомвриската револуција во редовите на бугарската војска, во чијшто состав се наоѓаа мобилизирани големи маси на македонскиот народ. Изгладнети и голи, фрлени во војната како топовско месо во интерес на бугар-

⁵⁾ Милуков П., Балкашки кризис и политика А. П. Извольского, С. Петербург, 1910, 207.

ските империјалисти за освојување на Македонија, за превласт на Балканот, бугарските, а со нив и македонските војници брзо ја сфатија бесцелноста на војната, особено по настаните во Русија, и бараа таа да се прекине. Петре Георгиев, еден од активистите на социјалистичкото движење во Скопје, уште пред балканските војни, кој беше мобилизиран во бугарската армија, вели дека вдоль целиот фронт кај Битола и Охридското Езеро, кај свијокот на Црна Река или на огранците на Беласица, биле испишани пароли за мир.⁶⁾ Во заднината на фронтот расположбите за мир и прекинување на војната ништо помалку не беа развиени. Според тврдењето на Тодор Зографски⁷⁾, во август група велешки социјалисти-учители и група војници велешани од фронтот, на импровизираниот состанок во месноста Пчеларник, расправале за влијанието на Октомвриската револуција меѓу војниците во бугарската војска на фронтот и меѓу граѓаните во Велес и во другите градови на Македонија. На состанокот посебно внимание му било посветено на значењето на паролите: „Крај на војната — мир без анексија и контрибуција!“ „Против националното угнетување, за самоопределување на народите од отцепување!“ „Сојуз на работниците, бедните селани и војниците, за работничко-селанска влада!“ На состанокот беше констатирано дека во редовите на Единаесеттата македонска дивизија — бугарска војска во која се наоѓаа Македонци, владеело незадоволство меѓу војниците, и дека особено војниците — Македонци возбудливо ја третираше паролата за „национално самоопределување“. За состојбата во градот на состанокот беше констатирано дека граѓаните со симпатии ги следат настаните во Русија и дека велешките социјалисти не стојат со скрстени раце, туку работат да се зголеми бројот на симпатизерите на социјализмот.

На состанокот беше заклучено:

„Дека е потребно да се поддржуваат и да се шират стремежите за што побрзо завршување на војната. По склучувањето на мир ќе биде потребно да се поведе борба за демократска власт што ќе му обезбеди демократски и национални права на народот и која ќе се потпира врз новата светска држава. За да се создадат услови за водење политичка борба, ќе биде потребно социјалистите и другите граѓани да се присоберат и да се поврзат во организации, чиешто ќе бидат определени во дадената ситуација по војната.“

Покрај тоа, беше решено по повод првата годишнина од Октомвриската револуција да се приредат свечености според условите во дадениот момент. Исто така, беше договорено присутните војници, по враќањето во своите единици, да работат меѓу војниците

⁶⁾ Спомени на Петре Георгиев, ракопис. Архивско одделение на Институтот за национална историја, Скопје 35.

⁷⁾ Зографски Тодор, Одраси на Октомвриската револуција кај нас, Нова Македонија, Скопје, 5 ноември 1967 год. 3.

во духот на разговори, а и да се „подготват во случај на потреба за некои акции“.⁸⁾

Слични појави имаше и во некои други места во Македонија. На пример, во Скопје уште во почетокот на јануари 1918 година беше растурен „печатениот повик со кој народот и војската се повикуваа на бунт и преврат во државното уредување според примерот на руската револуција“. Посебна улога во ширењето на комунистичките идеи во Македонија по Октомвриската револуција имаа војниците. На пример, во бугарската војска доаѓаше до јавно незадоволство и непокорност, што се изрази во напуштање на фронтот во летото 1918 година. Еден дел од војниците што го напуштија фронтот се вратија во своите родни места во Бугарија. Меѓутоа, поголем дел од нив се задржаа во заднината на фронтот во Македонија, особено околу Берово, Пехчево, Неврокоп и тука формираа воени групи.⁹⁾ Овие групи во близината на Берово, Пехчево и Царево Село, по пробивот на фронтовската линија кај Добро Поле, на 23 и 24 септември дигнаа војничко востание и, преку Горна Цумаја, Дупница, Кустендил, дојдоа во Радомир, каде што на 27 септември ја прогласија Радомирската република.¹⁰⁾

Овие настани, што почнуваа и се одвиваа на територијата на Македонија, а во кои земаа учество многумина Македонци, кои по распаѓањето на бугарската армија се вратија во своите домови, мораше да се одразат врз свеста на македонските маси. Тие оставија трајни последици и се изразија во борбата на сите угнетени во рамките на заедничката државна организација.

Дека не беше за потценување влијанието на демобилизираните војници врз работните маси за ширење на идеите на Октомври, за нивно вклучување во општото револуционерно вриење, најпосле и врз самите војници во српската војска, — сведочи еден распис до командата на српската војска испратен од Ниш на 18 ноември 1918 година. Во него се вели: „Според некои вести, изгледа дека во некои нови покраини што ги заведе нашата војска почна да се шири болшевизмот“.

„Постои опасност овие идеи да се внесат и во нашата војска. Затоа основно е старешините да бидат претпазливи и да преземат енергични мерки за спречување на оваа опасност. Во случај на каква и да е појава, веднаш треба да биде известена врховната команда.“¹¹⁾

Голема услуга за ширење на комунистичкото движење во единиците на српската војска и во самиот народ имаа единиците

⁸⁾ Исто.

⁹⁾ Христо Христо, Револуционата криза в Бугария през 1918—1919, София 1957, 226.

¹⁰⁾ Атанасов Щерю, Българското воено искуство през капитализма, София 1959, 296.

¹¹⁾ Војноисториски институт ЈНА, Београд, к. 25 група IV кв. 35, бр. 32744, 37, Ниш, 18 ноември 1918.

на југословенскиот доброволски полк, составен од Југословени, доброволци префрлени од Русија. Активни пропагатори на болшевичките идеи беа југословенските бивши војници на австро-унгарската војска што се враќаа од Русија. Колкаво беше влијанието на овие последниве — говорат повеќе доверливи информации од владините извори и обидот на режимот да се оневозможи нивното враќање во земјата.

Беше веќе кажано дека носители на комунистичките идеи беа особено припадниците на „Југословенскиот полк“, кој беше во составот на Вардарската дивизија, а стационаран во Вучитрн и Урошевац. До вриење во овој полк, особено неговиот трет батаљон дојде во април и мај 1919 година. Бидејќи ова вриење имаше директно влијание врз другите единици и врз цивилното население, командата на Вардарска дивизија уште во април, т.е. штом се забележија струења во него, побара тој да се стационара на друга територија под мотивација дека тие не се осамени случај во составот на оваа дивизија, а од друга страна „може да се произведат сериозни последици кај населението и кај другите единици во оваа дивизиска област, која е централна и се смета како барометар на трудот, духот, моралот и безбедноста на цела Македонија“. Во овој извештај јасно се подвлекува дека што и да се случи на секоја друга територија, последиците не би биле такви какви што би биле ако нешто се случи во Скопје, Куманово и Тетово.¹²⁾

Како што може да се забележи, во цитираниот извештај на командата на Вардарската дивизија не се гледа во што би биле тие „сериозни последици кај населението“, предизвикани од дејноста на војниците на Југословенскиот полк, односно до каде се ширела неговата активност и влијанието надвор од касарнскиот круг. Меѓутоа, без оглед на ова, воопшто не треба да се сомнева во влијанието на војниците-комунисти од овој полк на населението. Уште повеќе, ова влијание беше во постојан пораст, што се гледа и од наредбите на воениот министер генерал Хаџиќ упатени до командантот на Третата армиска област во Скопје. Во таа наредба министерот вели:

„Претседателот на Министерскиот совет на 3 овој месец ни достави извештај од началникот на Скопскиот округ, во кој, меѓу другото, се наведува дека југословенските војници во Скопје јавно ги исповедуваат болшевичките идеи“.

„Повелете преземете најенергични мерки за спречување на болшевичката, како и на секоја друга агитација што ги слабеат и разорно влијаат врз духот и дисциплината на војската, при што обрнете им особено внимание на југословенските војници“.¹³⁾

¹²⁾ Исто, Пописник II, 4/3, К. 54, В/1, Пов. бр. 1138, 19. III. 1919.

¹³⁾ Исто, Пописник 4/3, К. 54, В/1, телеграма на воениот министар генералот Хаџиќ пов. бр. 2970, Београд 9 мај 1919.

Строгата интервенција на воениот министер да се спречува комунистичката активност во единиците на Третата армиска област ја натера командата на оваа област не само да признае дека навистина постои развиена болшевичка активност во армијата чишто носители се доброволци од Русија, туку и тоа дека сите преземени мерки за нејзината ликвидација останаа без резултат. Во својот одговор командантот на областа јасно и беспомошно рече:

„Мерките што се преземаат за спречување на овие (болшевички — б.н.) идеи не даваат никакви резултати. Единствен излез: што побргу сите доброволци да се отпуштат на неопределено отсуство“.¹⁴⁾

Не е потребно многу за да се сфати колку длабоко навлегоа идеите на Октомвриската револуција во редовите на војниците од составот на југословенскиот доброволски полк, на каков прием тие наидуваа кај населението, со еден збор — каква вистинска опасност претставуваа за безбедноста на режимот кога еден командант на армиската област, во својот отсечен одговор, не гледа друго решение освен демобилизирање на војниците од овој полк.

Ова, од друга страна, е повеќе отколку dostatно за да се сфати врз каква почва паѓаа идеите и дејноста на војниците од „Југословенскиот полк“, во средината во која живееја, или, со други зборови, колку беа зрели условите во Македонија за ширење на идеите на Октомври. Во еден доверлив извештај на Третата армиска област тоа и дословно се потврдува:

„Македонците од сè срце ги прифаќаат начелата на Комунистичката партија, бидејќи сметаат дека таа ќе им донесе автономија“.¹⁵⁾

Меѓутоа, овој феномен не беше карактеристичен само за делот од Македонија во рамките на новата државна заедница — кралството СХС. Комунистичките идеи продираа сè пошироко и подлабоко во сите делови на поделена Македонија, како и меѓу емигрантската маса во Бугарија. Тие идеи сè повеќе стануваа единствена перспектива на идна слободна Македонија. За оваа констатација не е потребно да се наведуваат безброј изјави и документи. За нејзината потврда во оваа прилика, dostatно е да укажеме на односот на реакционерниот врховистички „Извршен комитет“, истурен експонент на бугарската буржоазија. Расправајќи на седницата од 1 февруари 1919 година, за македонскиот проблем и за расположбата на масите, овој комитет донесе заклучок да се подложат на остри прогонувања сите оние кои „на фор-

¹⁴⁾ Исто, Пописник II, 4/3, К. 54 Б/1 пов. бр. 2151, 10 мај 1919.

¹⁵⁾ Исто, Пописник II, 4/3, К. 61, I/2, 9 октомври 1920.

Мулата за самостојна Македонија ѝ даваат карактер на некакви анархоболшевички фантазирања“.¹⁶⁾

Општиот развој на комунистичките идеи во Македонија, нивното сè подлабоко навлегување во редовите на работничките маси практично се изразува во создавањето партиски организации во овој дел од Македонија. Почнувајќи од 9 февруари 1919 година, кога беше формирана Скопската партиска организација, до крајот на годината во Македонија беа формирани 11 градски партиски организации. Имајќи ги предвид условите во кои се наоѓаше тогаш Македонија, ова претставува огромен успех и силна база за натамошен развој на комунистичкото движење во Македонија.

Изборната борба, аграрното и националното прашање

Постигнатите организационо-политички резултати во изградбата на партијата во текот на 1919 и 1920 година во целост во нашиов случај посебно во Македонија, симпатиите што таа ги доби во широките редови на работните маси — создадоа услови Партијата да стане еден од важните фактори во политичкиот живот на земјата. Во прв ред, овие услови ќе решат Партијата да се впушти во политичките борби во втората половина на 1920 година на општинските и парламентарните избори. Резултатите што ќе ги постигне Партијата во тие борби во Македонија ќе бидат потврда, конкретен материјален доказ за политичкото влијание врз широките работни маси. Во таа светлина овие борби добиваат вонредно значење за мерење на политичката расположба на македонскиот народ.

Во Македонија, како и во Србија по Вуковарскиот конгрес, пред партиските организации стоеше задачата да ги решаваат проблемите непосредно сврзани со спроведување на општинските избори, кои во другите делови на државата, како во Хрватска итн., беа веќе одржани.

Прашањето за учество на Партијата во изборната борба принципиелно беше решено уште при одржувањето на Конгресот на обединувањето во април 1919 година. Во шестиот дел на „База на обединувањето“, примена на споменатиот конгрес на Партијата, меѓу другото, пишува:

„Со цел изборните борби и работата во претставничките тела да се искористат за социјалистичкото воспитување на работните маси, развивајќи ја својата програма пред нив, потоа за разобличување на буржоазијата, за јакнење на класната свест и заострување на класните спротивности, СРПЈ (к)

¹⁶⁾ Из дейноста на съборите и на исполнителниот комитет на македонските братства в. България, ноември 1918 септември 1919, София 1920, 17.

Ќе зема според приликите, учество во претставничките тела, за што ќе реши Конгресот или референдумот.“¹⁷⁾

Заземајќи принципиелно становиште за учество во изборните борби за општински и парламентарни избори во текот на 1920 година, со приближувањето на времето на овие избори, Партијата ја приспобува кон потребите и својата пропаганда.

Основната карактеристика на партиската пропаганда за време на предизборната кампања за парламентарни избори, во суштина, не се разликуваше од карактеристиките на изборната кампања за општинските избори, особено онаа во повторените избори во Скопје и во некои градски центри во Македонија. Постоеше директива комунистичката програма детално да се истакнува.

Па, и покрај споменатата директива што веќе беше од принципиелен карактер, ориентацијата партиската пропаганда да настапи на целиот фронт, да биде сеопфатна, акцентирајќи го особено интересот за привлекување на селските маси каде што имаше многу нерешени проблеми, во прв ред аграрниот, потоа националниот, не можеше а да не се одрази врз карактерот на партиската пропаганда. Со други зборови, таа не можеше во допир со масите да не излезе надвор од рамковните принципи и да не се позанимава со актуелните проблеми. Овој развој на партиската пропаганда може да се следи прилично лесно. Доколку кампањата добиваше во интензитет, доколку денот на изборите сè повеќе се приближеше — дотолку партиската организација стануваше поеластична. Оваа еволуција, донекаде се забележува во прашањето за аграрната реформа, односно во аграрниот проблем воопшто и, во прв ред, за националното прашање.

Прашањето за аграрната реформа беше од огромно значење за селските маси во Македонија, како и во целата земја. Резултатите од Октомвриската револуција ги одушевуваа селските маси. Тие одвај чекаа да ја добијат земјата која со векови ја обработуваа за туѓа сметка.

Меѓутоа, КПЈ не изгради своја линија во врска со аграрниот проблем. Навистина, таа во прифатената програма на Вуковарскиот конгрес истакна дека ситните имоти нема да бидат експроприрани и дека ситните сопственици што не го експлоатираат туѓиот труд и вршат корисна општествена работа нема да бидат предмет на национална експлоатација, но подалеку од тоа не отиде. Уште повеќе, во таа програма повеќе се зборува за тоа како ситните и средните сопственици ќе се уверат на практика дека е покорисно земјата колективно да се обработува. Се разбира, тоа не беше dostatно, покрај тоа што не беше ни јасно за непосредните проблеми што ги поставуваше животот.

¹⁷⁾ Подлога уједињења, Историски архив, т. II, Београд 1949, 13.

Навистина, печатот, т.е. „Социјалистичка зора“ повеќепати во своите написи третираше проблеми од селото и прашањето за аграрната реформа. Меѓутоа, намената на тие написи не беше да се разработи и да се објасни партиската политика кон тој проблем, туку да се разобличат малверзациите и корупциите на буржоазјата, да се дискредитираат постапките на нејзините органи заради класно каналзирање на борбата на селаните во „комунистичката организација“.

Непостоењето определена партиска програма за аграрниот проблем приспособен кон југословенските услови, од една страна, а од друга — општите фрази на партиските агитатори уште за време на општинските избори, кои повеќе од незнаење зборуваа за укинување на приватната сопственост над средствата за производство, па и над земјата — ѝ овозможуваа на буржоаската пропаганда, користејќи ја неинформираноста на селаните, да развива жестока кампања за опасноста од комунизмот, кој, доколку победи, ќе им ја одземе на селаните нивната земја.

Тоа влијаеше врз држењето на партиските организации. Нај-после и органот на обласниот секретаријат на „Социјалистичка зора“ излезе со една статија што имаше повеќе карактер на упатство, давање директна помош на партиските агитатори, отколку одговор на буржоаскиот печат.

Објаснувајќи во уводот дека кружи голема лага според која божем комунистите сакаат да им ја одземат и да ја делат земјата на селаните, во статијата се вели:

„Во програмата на комунистите исклучиво стои дека земјата мора да му припадне на оној што ја обработува. Земјата им се одзема само на спаиите и се предава во рацете на нивните робови — селаните. На ситните и средните сопственици, пак, земјата не им се одзема, туку уште се ослободува од сите штетници што живееле на нејзина сметка.“¹⁸⁾

Тој напис на „Социјалистичка зора“ ќе стане главен извор за објаснување на партиската политика спрема аграрниот проблем. Колку изборите се приближуваат, тој сè повеќе ќе биде повторуван. Во тој дух ќе биде исфрлена и паролата упатена до работниците и до селаните од Стара Србија и Македонија: „Давање земја на селаните и работниците што ја обработуваат“¹⁹⁾ за да може на 25 ноември, спроти самите избори Обласниот секретаријат во Скопје да излезе со барање:

¹⁸⁾ Ко одузима земљу селјацима, Социјалистичка зора, бр. 112, Скопје, 5 ноември 1920.

¹⁹⁾ Социјалистичка зора, бр. 120, Скопје, 18 ноември 1920.

„Ние сакамс земјата да се одземе од богатшите и беговите и да им се даде бесплатно на оние што ја обработуваат.“²⁰⁾

Сето тоа зборува дека партиската организација во Македонија, а и не само во неа, под притисок на проблемите и потребите, полека, иако не сосема јасно, заземаше поеластични ставови во аграрниот проблем. За тоа многу влијаеја и веќе споменатите решенија на Третата интернационала.

Извесно, всушност далеку поголемо отколку по аграрниот проблем, еволуирање на некои агитатори, организации, па и на „Социјалистичка зора“ се забележува по националното прашање. Всушност, овде не може повеќе да се зборува за еволуција на погледите, туку за отстапување од официјалните ставови истакнати во програмата на Вуковарскиот конгрес.

Имено, познато е дека националното прашање беше едно од клучните прашања на новосоздаденото Кралство на Србите, Хрватите и Словенците.

„Еден од главните елементи на тоа заострување беше нерешеното национално прашање што владеачката клика целосно го игнорира, проповедајќи упорно за троимениот народ, т.е. дека Србите, Хрватите и Словенците се еден народ, а на Македонците и на Црногорците итн. воопшто не се ни обѕираше.“²¹⁾

Српската социјалдемократија, а потоа СРПЈ (комунисти) исто така не ја сфатија револуционерната суштина и актуелност на националното прашање воопшто. Тие, особено не ги согледаа специфичните манифестации на македонското национално прашање во тој период. Како и југословенската буржоазија, сметаа дека

„Србите, Хрватите и Словенците се еден народ“, не обрнувајќи им внимание на другите нации и народности во земјата, прокламирајќи дека и натаму ќе останат на браникот на идеите на националното единство.“²²⁾

Работничкото движење во Македонија не само по обединувањето на СРПЈ(к), туку и порано, исто така, не беше во состојба да ја согледа актуелноста на националното прашање на Македонија. Петре Георгиев, еден од ветераните на социјалистичкото движење во Скопје, тврди дека Туцовиќ во 1914 година предложил македонските социјалисти „да добијат извесна политичка автономија внатре во Српската демократска партија“, но Георгиев одбил за да не

²⁰⁾ Другови радници и радници! Пролетери и сиротиња Скопља, Социјалистичка зора, бр. 125, Скопје, 25 ноември 1920.

²¹⁾ Пети конгрес Комунистичке партије Југославије, Извештаји и реферати, Београд 1948, 24.

²²⁾ Историски архив Комунистичке партије Југославије, т. II, Београд 1949, 42.

бидат со тоа обвинети за сепаратизам македонските социјалисти.²³⁾ Тој став на старите ветерани на социјалистичкото движење спрема националниот проблем, како буржоаски проблем, не се измени ни подоцна, во новите услови, кога тие станаа членови на СРПЈ(к). Дали Македонците се чувствуваа Срби или нешто друго, за „Социјалистичка зора“ тоа не е важно.

„За нас такво прашање не постои. Во нивното верско и национално убедување ние не навлегуваме, тоа си е нивна работа. Главно е тој (Македонецот — б.н.) да учествува во класната борба и да придонесе за материјалната благосостојба. За нас е сеедно дали Македонецот, српски или бугарски, турски или албански ќе гладува. Нашата цел е нешто материјално: да им се даде на луѓето подобра храна, подобар стан, подобра облека, да му се создадат поволни услови за живот.“²⁴⁾

Во целост Партијата имаше погрешен став спрема националниот проблем, а специјално спрема македонското национално прашање постоеше забуна. Изгледа дека партиските раководители и активисти не можеа да ги согледаат оние појави што ги сфатија буржоазијата и воената бирократија. Меѓутоа, и покрај целото непознавање на суштината на македонското национално прашање и напорот официјално да не се говори за националните проблеми, зашто, како што се гледа од цитираниов пасос, за работничкото движење од примарно значење беа, грубо кажани, материјалните проблеми, тоа сепак не можеше да се игнорира. Додека редовите на Партијата беа уште слаби, составени од ветерани на предвоеното социјалистичко движење, националното прашање не беше проблем. Но, штом вратата на Партијата стана ширум отворена, во нејзините редови влегуваа многумина припадници на бившото револуционерно движење, кои во лицето на Партијата гледаа единствена гаранција за реализирање на своите барања: решавање на аграрното и националното прашање. Ова прашање веќе не можеше да се игнорира. И покрај сите официјални ставови, тоа вршеше силен притисок, па се појави и на страниците на „Социјалистичка зора“.

Од Велес, во еден напис до „Социјалистичка зора“, пишуваат:

„Историјата на македонскиот народ е полна со траги и болка. Таа е историја на тројно робување. Поробени економски, политички, и национално, Македонците одамна беа предмет на најгруба експлоатација. Врз нивните плеќи јаваа богаташите, разни претставници на корумпираниот отомански режим и пропагатори на шовинистичките идеи, грчки, романски, бугарски и српски. Наместо својата сила да ја сконцентрираат во борба за економско

²³⁾ Записник од конференцијата на старите социјалисти и Лазар Колишевски во Скопје, Институт за национална историја.

²⁴⁾ Јесмо ли националисти или комунисти, Социјалистичка зора, бр. 17, Скопје 28 март 1920.

и политичко ослободување, македонскиот народ ги даваше своите драгоцен животини заради тоа да дојде во канците на бугарскиот, српскиот и грчкиот капитализам. Требаше да се запали Европа, требаше да се почувствува владеењето на бугарскиот и српскиот капитализам па Македонците да почнат поживо да се будат и да отфрлаат секаква шовинистичка пропаганда. Со радост констатираме дека македонскиот работен народ целосно ја прифаќа идејата дека спасот на македонскиот народ лежи во организациите на интернационалниот пролетеријат.“²⁵⁾

Сè поголемо акцентирање на националниот проблем не само во македонскиот политички амбиент воопшто, туку и во барањата на партиското членство, т.е. во работата на комунистите, во редовите на работничкото движење на Македонија во рамките на тогашните сфаќања беше нешто што многу загрижуваше. На тоа прашање не смееше да му се посветува внимание во партиските редови. И, судејќи по цитираната статија „Дали сме националисти или комунисти“, „Социјалистичка зора“ се обидува националното прашање на Македонците и неговата борба за национално признание да ја канализира само во правецот на борбата за економски права. Таа не го гледа дијалектичкото единство на таа борба кај национално угнетените и експлоатирани народи. Напротив, таа предупредува дека не треба таа борба (за економско подобрување) „да ослабува со националистичките расправи“ и препорачува борба „против националистичките појави во нашето движење“.

Искрено речено, треба да се каже дека официјалните ставови на обласното партиско раководство, а тоа значи — и на централното раководство, под притисок на потребите и на Октомвриската револуција, доживуваа еволуција, но повеќе во облик на принципи.

„Нашето гледиште на националните прашања најдобро го формулира руската пролетерска револуција: на секоја територија, народот што живее тука треба целосно самостојно со плебисцит да ја реши својата судбина“... „Ние бараме судбината на сите спорни територии да не ја решаваат грст големи и мали капиталистички реакционери во Сан Ремо, туку да се консултира самиот народ, откако ќе се повлечат сите окупациони цивилни и воени власти, па тој со слободно гласање да ја реши својата судбина“.²⁶⁾

Но севдо ова не беше поврзано со македонското национално прашање.

Меѓутоа, ова не можеше да се симне од дневниот ред. Постојано беше присутно и, колку времето одминуваше во пресрет на изборите, толку повеќе стануваше актуелно и ги тераше одделните партиски организации и агитатори да заземат пореалистичен став

²⁵⁾ Јевтић Тих., Буђење Македонаца, Велес, 5 февруари 1920, Социјалистичка зора бр. 3 Скопје 8 февруари 1920.

²⁶⁾ Иностранци, Спољна политика Југославије, Социјалистичка зора, Скопје 23 мај 1920.

спрема него. Таа еволуција, и покрај оскудните материјали, може убаво да се следи. Таа се изразува во практичната работа.

Како што веќе се спомна, партиските агитатори во оваа работа, на соборите, митинзите, итн, се служеа со македонски јазик, што ги одушевуваше слушателите и повеќепати доведуваше до преземање на собирите што ги организираа буржоаските партии. Во почетокот на јануари 1920 година така постапил Ратко Жуниќ, по националност Србин. На митингот тој зборувал на македонски јазик. Говорејќи за тоа истапување и за приемот на кој наишол овој говор, во дописот од Битола се вели: „Другарот Жуниќ, како и секогаш вешт во агитација и пропаганда, сега подготви говор на македонски јазик, па сите десет народности на митингот целосно го разбраа . . . Сите ги голтавме тие негови зборови.“²⁷⁾ Употребата на македонскиот јазик од страна на активистите на битолската партиска организација беше, судејќи по дописите, според тоа како беше тоа кажано, работа на која многу се внимаваше и тоа посебно се истакнуваше. Пред собирот на кој имаше повеќе од илјада сиромашни зборуваа шестмина наши другари. Освен еден, другите зборуваа на македонски јазик . . . Сите говорници многу бурно беа поздравени“, вели Жуниќ по повод одржувањето на еден митинг во квартот „Баир“.²⁸⁾

Во својата активност и другите партиски организации во Македонија употребуваа македонски јазик. На пример, при прославувањето на „Младинскиот ден“ на 5 септември 1920 година во Прилеп, еден од говорниците својот говор за значењето на „Младинскиот ден“ го одржа на македонски јазик, а вечерта младинците приредија концерт во „Народниот дом“ на кој беа изведени „две весели едночинки и една песна преведена на македонски јазик“.²⁹⁾

Се разбира, употребата на македонски јазик во јавните истапувања на членовите на Партијата не беше техничко прашање. За тоа зборува примерот на Жуниќ, кој посебно истакнува дека партиските активисти своите говори на митинзите и на другите јавни истапувања ги држат на македонски јазик и кој и самиот, иако Србин, се служеше со тој јазик. Употребата на македонски јазик во овие истапувања не беше ништо друго, туку израз, манифестација, подвлекување на посебноста на македонскиот народ наспроти официјалниот третман. Тоа, впрочем, така и го сфатија партиските активисти и некои високи партиски раководители кои за време на предизборната кампања сè повеќе доагаа во допир со македонскиот народ.

Според веќе цитираните сеќавања на Марко Ристевски-Стариот, во тоа најдалеку отиде делегатот во Централниот партиски

²⁷⁾ Наша победа у Битољу, Социјалистичка зора, бр. 4, Скопје, 14 февруари 1920.

²⁸⁾ Жуниќ Р. Наш покрет у Битољу, Социјалистичка зора, бр. 12, Скопје, 11 март 1920.

²⁹⁾ Омладински покрет, Радничке новине бр. 234, Београд 6.

совет од Белград Рајко Јовановиќ. Имено, во својот предизборен говор во Прилеп, пред околу 3 000 граѓани, меѓу другото, тој истакна:

„Ако се допушти на изборите да добијат крупно-капиталистичките и шовинистичките партии, работништвото и селанството ќе бидат потиснати. Никогаш нема да биде призната македонската нација. Чија е оваа земја на која живеете? — викна говорникот. — Ваша, другари! Ваша, македонска!“

Јовановиќ, натаму, ја критикуваше политиката на српската буржоазија спрема македонското прашање. Тој истакна дека српската буржоазија трите војни ги водеше под паролата за слобода на јужните Срби и Србите преку Сава.

„Каде е слободата за која е пролеана крвта на работниците. Ние не сакаме војна. Сакаме мир, работа, право за секого, еднаквост и слобода за сите нации во оваа држава...“ „Затоа сите на избори, за мир, слобода и гравата на сите нации!“ „Да живее комунистичката партија!“ „Да живеат правата на националностите!“ „Да живее мирот!“³⁰⁾

Македонското национално прашање, во текот на легалната работа на КПЈ од 1919 до 1920 година и особено во текот на предизборната борба, беше истакнувано во сите делови на земјата. Меѓутоа, тоа најмногу се манифестираше во Велес, Прилеп, Битола, Преспа. Што придонесе тоа најпрвин да им се наметнува на месните партиски организации, во споменативе градови, а оттаму и на партиските активисти што доаѓаа ваму беше нешто кажано, па и во тоа, во овој труд, ние нема да навлегуваме. Овде само би истакнале дека тоа со таква сила се наметнуваше во тој дел од Македонија што за него беа принудени да водат сметка, и тоа далеку повеќе, иако заради експлоатација, и буржоаските политички партии — Радикалната и Демократската. Тие отидоа толку далеку во кокетирањето со нив што го внесоа и во своите локални партиски програми.

Говорејќи за политичката активност на овие две буржоаски партии, командантот на Битолската дивизиска област, во својот извештај од 9 април 1920 година пишува:

„Две познати политички партии, Радикалната и Демократската, истовремено се и патриотски. Во општите прашања, прашања што се однесуваат до татковината, власта еднакво може да се потпира врз нив. Прашањето за обласна Македонија го зеда обете во своите програми. Колку тие ова ќе го исполнат, тешко е од-

³⁰⁾ Спомени од создавањето на КПЈ за Македонија 1919—1941, посебно за град Прилеп. Ракопис, Институт за национална историја, стр. 5.

напред да се зборува, но засега тоа им служи како мамка за добивање партизани³¹⁾ (т.е. партиски приврзаници).

Како што се гледа, овде не се работи за „македонската националност“, туку за прашањето на „обласна Македонија“, т.е. за давање обласна автономија на Македонија. По својата суштина, иако поставено во административни рамки, прашањето за обласна автономија беше тесно поврзано со прашањето за националните права на македонскиот народ, зашто од нив извираше и проблемот за давање автономни самоуправни права на земјата. Меѓутоа, како навистина спомнатите партии го третираше прашањето за давање автономни права на Македонија, засега не може прецизно да се истакне, бидејќи информациите за нивната политика спрема него доаѓаат по посреден пат, преку извештаите на командантот на дивизиската област. Во секој случај, дискусијата за „степенот на децентрализација на некои области на Југославија, во овој случај, на Македонија, според изјавата на началникот на скопскиот округ, Јован Грубиќ, беше силно развиена во тој период не само меѓу републиканците, туку и меѓу монархистите“. По сè изгледа таа не била само од академска природа. Што се однесува до Македонија, биле преземани и конкретни иницијативи.

Познати се информациите на генерал Туцаковиќ за предлозите на извесни кругови од македонската емиграција од Софија да стапат во преговори со југословенската влада на македонскиот проблем да му се најде решение во рамките на Југославија, односно да се дозволи враќање на македонската емиграција, со признавање на самоуправните права на македонскиот народ во Југославија. По сè изгледа дека тој предлог не бил директно отфрлен ако не поради друго, тоа поради маневарските можности што ги добиваа тогашните властодршци со сите овие предлози.

Со својот извештај од 17 јануари 1920 година, Јован Бабунски пишува дека Милан Ѓорѓевиќ — Воинцалија од Велес водел разговори со министрите и со видните Македонци во Бугарија кои му предложиле последниве да се вратат во Македонија под овие услови:

- Да се дозволи пишување на македонска граматика така како што зборува народот во Македонија;
- Администрацијата да се води на македонски јазик;
- Службениците што ќе дојдат отстрана во Македонија се должни да го познаваат македонскиот јазик, во спротивно — не ќе можат да бидат поставени на служба;
- Статусот на Македонија (во Југославија) да биде како што се статутите на Србија, Хрватска и Словенија;

³¹⁾ Архив војноисториског института ЈНА, Београд Поп. II 4/3 К. 60 I/2, Битола, 9 април 1920 бр. 1604.

— Македонија избира само свои пратеници што ќе ги застапуваат само македонските работи.

Со овие предлози, вели Бабунски, беше согласен Љуба Давидовиќ.³²⁾

Информациите за разговорите меѓу претставниците на Демократската партија и македонските емигрантски кругови во Софија ги потврдува, и тоа многу енергично, и „Социјалистичка зора“. Десет месеци подоцна, т.е. во октомври 1920 година. „Социјалистичка зора“ за овој проблем дословно вели: ... „Демократскиот емисар — еден трговец (во прашање е истиот Воинџалија од Велес) — се врати неодамна од Софија, каде што отиде со пасош од Министерството за внатрешни работи и престојуваше таму повеќе месеци. Сигурно сме известени дека таму, во Софија, во друштво со г. Мито Димитриевиќ, бивш пратеник на Југославија во Софија, водел преговори со водачите на Централниот македонски револуционерен комитет поради што господин Мито привидно беше пензиониран. Како што дознаваме преговорите биле водени на следнава платформа:

а) враќање на македонските емигранти од Бугарија;

б) давање државна служба на интелигенцијата на Македонија, што се наоѓа во Бугарија; и

в) признавање на месниот дијалект.

За таа цел во Штип отиде лично г. Мито наречен Оливер и таму, по сè изгледа, во друштво со Тодор Александров (!) ќе инсталира „приемна станица“ која ќе прима директиви од Софија и последниве ќе ги извршуваат бугарските четници. Како што дознавме, во Штип се наоѓал и г. Љуба Давидовиќ“, веројатно да го посоветува г. Мито Оливер. Народот ќе биде повикан да гласа за демократите.“³³⁾

Излишно е да се повторува дека манифестациите за кои овде станува збор, т.е. прашањето за „обласна автономија на Македонија“ во програмата на една буржоаска партија, па макар и како мамка, или признавање на „месниот дијалект“ пак од истите побуди, не беа ништо друго туку резултат од стремежите и борбата на македонскиот народ, што не можеа да се игнорираат доколку некој сакаше да ги има масите со себе или барем нивните гласови. Потврди има многу. За тоа особено јасно говорат изборните кампањи водени меѓу двете војни. Во тие моменти буржоаските партии

³²⁾ Апостолов Александар, Вардарска Македонија од Првата светска војна до изборите за конституантата — 28 ноември 1920 година, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, кн. 13 Скопје.

³³⁾ Борба на два фронта, Социјалистичка зора, бр. 108, 29 октомври 1920.

во Македонија најчесто пред македонските избирачи го потегнуваа нерешеното национално прашање.

Сите тие манифестации не можеа да бидат без значење за комунистите и за Комунистичката партија.

Впрочем, дека актуелноста на македонското прашање не беше без значење за КПЈ, дека таа ја сфати, токму во допир со масите во тие легални години, потребата од неговото решавање, говори и напорот што подоцна таа во илегалност ќе го направи за да може тоа правилно да се согледа и да се реши.